

Yabancı Kaynaklara Göre Büyük İzmir Yangını ve Sorumluları

The Great İzmir Fire and Its Perpetrators According to Foreign Sources

Tuğba BELENLİ*

Öz

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgalinden sonra, Türk askerleri 9 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de ertesi gün İzmir'e girerek işgali sonlandırmışlardır. 5. Kolordu Kumandanı Fahrettin (Altay) Batı Cephesi Kumandanlığına gönderdiği telgrafta, 9 Eylül günü saat 10.00'da 1. ve 2. Fırkaların ve devamında 14. Fırkanın hafif çatışmanın akabinde İzmir'e halkın alkışları ve sevinci arasında girdiklerini bildirmiştir. Böylece Türk Ordusu İzmir'e girerek Yunanlılara karşı yürüttükleri zorlu mücadelenin en değerli ödülünü almışlardır. Fakat 13 Eylül 1922'de, İzmir'in tüm fiziksel, ekonomik ve sosyolojik yapısını değiştiren bir yangın felaketi meydana gelmiş ve Yunan Ordusu Anadolu'nun içlerinden çekilirken kullandığı "yakıp yıkma taktiği"ni İzmir'de de devam ettirmiştir. Bu çalışmada, İzmir'in Türkler tarafından geri alınmasından sonra başlayan yangının sorumluları çağdaş yabancı basında yer alan haberler temel alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Büyük İzmir Yangını, Milli Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan.

Abstract

After the occupation of İzmir by the Greeks on May 15, 1919, Turkish troops ended the occupation on September 9, 1922, with Mustafa Kemal Pasha himself entering İzmir the following day. Fahrettin (Altay), the Commander of the 5th Corps, sent a telegram to the Western Front Command stating that at 10:00 am on September 9, the 1st and 2nd Brigades, followed by the 14th Brigade, entered İzmir amidst the applause and joy of the people. Thus, the Turkish army entered Smyrna and received the most valuable reward of their hard struggle against the Greeks. However, on September 13, 1922, a fire disaster occurred that changed the entire physical, economic and sociological structure of Smyrna, and the Greek army continued the "the scorched-earth tactic" in Smyrna, which they had used while retreating from the interior of Anatolia. In this study, the perpetrators of the fire that broke out after the retaking of Smyrna by the Turks are analyzed based on the news in the contemporary foreign sources.

Key Words: İzmir, Great fire of İzmir, National Struggle, Republic of Türkiye, Greece.

Giriş

Dr. J. O. Knott'a göre İzmir, "Avrupalı bir yüzü olan Asya şehri, hiçbir şey üretmeyen ama her şeyin ticaretini yapan, tüm dinlere karşı misafirperver, kimsenin göze çarpmadığı, Türk cenneti"dir. Şehrin nüfusu 1920'li yılların

Makale Geliş Tarihi: 23.10.2023. Makale Kabul Tarihi: 01.03.2024. Araştırma Makalesi / Künye: BELENLİ, Tuğba. "Yabancı Kaynaklara Göre Büyük İzmir Yangını ve Sorumluları". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 165-184. DOI:10.19060/gav.1600526

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: tbelenli@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5923-9222.

başında Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni ve birçok Batılı Hristiyan'dan oluşan yaklaşık 225.000 kişidir.¹ İzmir, Küçük Asya'daki ana limanlardan bir tanesidir, İstanbul'a 200 mil uzaklıktadır ve demiryoluyla bu şehre bağlanmıştır.²

İlk defa 11. yüzyılın başında Türklerin kontrolüne geçen İzmir, bu tarihten sonra çeşitli defalar el değiştirmiş, 6 Kasım 1918'de İngiliz Binbaşı Allan Dixon komutasındaki İngiliz gemisinin İzmir Körfezi'ne girmesiyle ise 500 yıldan sonra ilk defa bir düşman gemisi İzmir'e gelmiştir.³ 1918 yılının Aralık ayı sonunda da İtilaf Devletlerinin karma savaş gemilerinden oluşan donanma İzmir Körfezi'ne gelmeye başlamış ve bu süreç 1919 yılının Ocak ayında tamamlanmıştır. Gelenler arasında Averoff, Kilkis ve Limnos isimlerine sahip iki Yunan savaş gemisi ve bir Yunan Kızılhaç gemisi,⁴ bir İtalyan ve bir Amerikan drenotu vardır.⁵ İzmir Limanı'na gelen bu kuvvetler, bu tarihten Yunan işgaline kadar şehri işgal altında tutmuşlardır. Söz konusu donanmanın liderliğini Başkomutan Dixon yapmıştır. Bu komutan geldiği andan itibaren Rumların yaptıkları taşkınlıkları önlemeye ve İzmir'de durumu normale döndürmek için tedbirler almaya çalışmış hatta bir bildiri yayınlayarak, Rumları yapmış oldukları taşkınlıklardan vazgeçmeleri konusunda uyarmıştır.⁶

Venizelos, İzmir çıkarmasıyla Helenizm'in uzun soluklu hayali Megali İdea'yı gerçekleştirmek istemiştir. Bu noktada Yunanistan'ın motivasyonunun kilit noktalarından biri bölgedeki Yunan halkının yardım etmeye istekli olması diğeri ise İngiliz Hükümeti'nin sözleridir. Fakat Venizelos İzmir çıkarmasıyla ilerlemekte tereddüt etmese de çıkarma bir keşif seferi olarak başlayan ve Batı Anadolu'daki Yunan unsurunun sürülmesiyle sonuçlanan bir Yunan fiyaskosunun sadece başlangıcı olmuştur.⁷

İşgal konusunda İtalyan askeri temsilcisi vasıtasıyla üç dört gün önceden duyum alan Türk Kolordu Kumandanlığının, bunu Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya sorduğu fakat "bu şayiye ehemmiyet verilmemesi" şeklinde bir cevap aldıkları bilinmektedir.⁸ 14 Mayıs 1919'da, İngiliz, İtalyan ve Yunan

- 1 "Smyrna Largest Asia Minor City; Homer And Croesus Born There", The Evening Star, 15 Eylül 1922, s.4. Aynı gün yayımlanan başka bir gazete haberinde şehrin nüfusu 200.000 olarak ifade edilmiştir. ("Kemal's Victory Marks The End Of Greek Asia Minor Aspirations", The Evening World, 15 Eylül 1922, s.2.)
- 2 "Kemal's Victory Marks The End Of Greek Asia Minor Aspirations", The Evening World, 15 Eylül 1922, s.2.
- 3 Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınları, Ankara 1974, s.41.
- 4 Umar, a.g.e., s.43; Mevlüt Çelebi, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:XIX, 2019, s.131-154.
- 5 Mustafa Turan, "İzmir'in İşgali Üzerine", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:36, 1996, s.750.
- 6 İsmail Ediz, Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 41.
- 7 Eleftheria Daleziou, "Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security by 'Proxy' in Western Asia Minor", Department of History Faculty of Arts University of Glasgow, 2002, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.86.
- 8 Fahrettin Altay, "İzmir Faciasının Muhakemesi", Belleten, Sayı:89, 1959, s.150.

birlikleri İzmir Körfezi'nin girişindeki limanları ele geçirmişler ve Osmanlı yetkililerini, ertesi gün için planlanan Yunan işgali konusunda bilgilendirmişlerdir.⁹

Türk Ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi zaferinden sonraki on aylık süreçte gereken hazırlıkları yapmış, 26 Ağustos'ta harekete geçerek Büyük Taarruz'u başlatmış ve nihayetinde İzmir'in kurtarılmasını da sağlamıştır. Türk askerleri dinlenmeden beş gün içerisinde yaklaşık 450 km. yol alarak insanüstü bir güçle ilerlemiştir. Bunun sebebi, ilerledikleri her yerde Yunan zulmünü ve vahşetini görerek bir an önce bölge insanının hayatını kurtarmak istemeleri olmuştur.¹⁰ 9 Eylül 1922'de, Yunan Ordusu erken saatlerde geri çekilmiş ve Türk Ordusu'nun her an gelmesi beklenmiştir. İç bölgelerden şehre doğru itilen on binlerce Rum ve Ermeni, rıhtıma yığılmış olup Türk askeri birliklerinin gelişinden önce şehirden ayrılmak için can atmışlardır.¹¹ Bu noktada şehrin Türklerce geri alınmasından sonra Yunan makamlarının, bozguna uğrayan ordularının İzmir'de yabancıların güvenliğini garanti edemeyecekleri konusunda müttefikleri bilgilendirdikleri görülmüştür. Bundan sonra Amerikan ve müttefik müfrezeleri konsoloslukları korumak için¹² karaya asker çıkarmışlardır. Bu sırada gelen raporlara göre Mustafa Kemal Paşa yönetimindeki muzaffer Türkler, İzmir'in yaklaşık 20 mil içine doğru girmiş, son zayıf savunmaları kırmış ve Ege Denizi'ne ulaşmıştır.¹³ 13 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa ile görüşen *Chicago Tribune* muhabiri John Clayton, Türklerin şehri geri alışından itibaren gece ve gündüz İzmir sokaklarında gezdiğini ve hiçbir katliam vakası olmadığına şahitlik edebileceğini bildirmiştir. Clayton'a göre, Türklerin gelişinden sonra dört gün içerisinde genel intizam kurulmuş, sokaklar temizlenmiş ve dükkânlar tekrar açılmıştır.¹⁴

Büyük İzmir Yangını

1742-1845 yılları arasında İzmir, sekiz büyük yangın geçirmiştir.¹⁵ İzmir'in Türk Ordusu tarafından kurtarılmasının ardından 13 Eylül 1922'de şehrin tüm fiziksel, ekonomik ve sosyolojik yapısını değiştiren bir felaket meydana gelmiştir. Ermeni Mahallesi'nde aynı anda ve birden fazla yerde başlayan yangın yaklaşık dört gün devam etmiştir.¹⁶ Şehir merkezi tamamen yanmış,

9 Daleziou, a.g.t., s.93.

10 İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi*, Ankara 1992, s.3,40.

11 Reşat Kasaba, "İzmir 1922:A Port City Unravels", *Modernity and Culture: From The Mediterranean to the Indian Ocean*, New York: Colombia University Press, 2002.

12 İngiltere Konsolosu Sir Harry Lamb, şehir merkezine üç mil uzakta olan Belçika, Norveç, İspanya ve Danimarka hariç tüm yabancı konsoloslukların yandığını bildiren bir telgraf çekmiştir. ("Smyrna Ablaze", *The Sydney Morning Herald*, 18 Eylül 1922, s.9)

13 "Will Protect U.S. Citizens At Smyrna", *Oswego Palladium*, 8 Eylül 1922, s.1.

14 Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, Cilt 13, (1922), Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s.282.

15 Engin Berber, *İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor Örnek Olay: Ödemiş-Birgi'nin Yakılması* (The Izmir Fire: Preliminary Report Case Study: The Burning of Ödemiş-Birgi), Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, İzmir 2013, s. 5.

16 Bir kaynaktan, İzmir'de yangının 13 Eylül'de başladığı ve 22 Eylül'e kadar yaklaşık dokuz gün sürdüğü bildirilirken (Nick Kampouris, "The Catastrophe of Smyrna: Genocide Of Greeks In Asia Minor Remembered", <https://greece.greekreporter.com/2019/09/13/the-catastrophe-of-smyrna-genocide-of-greeks-in-asia-minor-remembered/> Erişim

gazi

Akademik
Bakış

163

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

İzmir'in üçte ikisi tahrip olmuştur.¹⁷ Rüzgâr, alevleri şehrin ünlü Frenk kısmına doğru taşımış, birkaç gün sonra yangın kendi kendine söndüğünde, bu mahalle tamamen yok olmuştur.¹⁸

Yangının başladığı Çarşamba gününün sabahı İngiliz, Fransız ve İtalyan yetkililer vapurlarla kendi milletlerini İzmir'den çıkarmışlardır.¹⁹ İzmir

19.07.2022.), başka bir kaynaktan 3 gün devam ettiği ifade edilmiştir. (Mustafa Turan, "İstirdatta İzmir Büyük Yangını, 13-15 Eylül 1922", Nihal Atsız ve Nejet Sançar Armağanı, Medrese Kitabevi, Afyonkarahisar 1995, s.219.)

- 17 Turgay Bülent Göktürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını Ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)", ÇTTAD, Sayı:24 2012, s.124. Resmi kaynaklara göre; "İzmir büyük yangını 13 Eylül 38 Çarşamba günü saat 14:15 sonra da Ermeni Mahallesi'nde birkaç noktadan başladı ve 15 Eylül'e kadar devam etti. Bu yangında yanan yerler; Ermeni Mahallesi, Çalgıbaşı, Ayadimitri, Ayakaterine, Ayatrikona, Ayanikola, Surtakya, Hacfranka Mahalleleri kâmilin; Madamcani (Yenimahalle), Meyhaneboğazi, Fasolya, Plavmina, Frenk Mahalleleri ve Birinci Kordon Ayavukla kısmen yanmıştır. Yanan binaların cins ve miktarı; tahminen 20-25 bin hane, dükkân ve mağazadır. Bunların içinde İzmir Tiyatrohanesi, Kramer Oteli, İzmir Palas, İzmir Posta ve Telgrafhanesi, Sporting klüp, Paris kahvehanesi, Fransız - İtalyan - İngiliz konsoloshaneleri, eski rejî idaresi, Frenk Mahallesi'ndeki Ektayulo, Şerme, Bonmarşe, Şitayn, Luwr büyük mağazaları, Bakırcıyan ve Papasyan depoları, Ayayorgi caddesindeki büyük ticarethaneler, büyük Çuğa hanı, müteaddit büyük hanlar, Ferhaneler, Gazetecî civarındaki büyük oteller, Anadolu İtibarı Millî Atina, Selanik Tunus ve Cezayir Osmanlı bankaları, Banko di Roma, Pasaport Dairesi, Fasolya, Plavsina ve Peştimalcılarbaşı karakolları velhasıl şehrin en mamur ve ticaretgâh olan kısmı dâhildir. Yangın yerinin deniz cephesi tahminen 3.200 metre ve denizden içeriye derinliği 5.000 metredir." (Kemal Niş, Reşat Söker, Tevfik Ercan, Çetin Anıt, Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım III. Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.309-310.) Behçet Uz, yangının Rum ve Ermenilerin yaşadığı Frenk Mahallesi'nde 19 Eylül'de başladığını ve aynı zamanda Birinci ve İkinci Kordon'ın arkalarındaki mahallelerin de yandığını ifade etmiştir. (Behçet Uz, Atatürk'ün İzmirli Bir Kentin Yeniden Doğuşu, (haz. L. Ece Sakar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s.39.) Sarıköy, Seferihisar, Karşıyaka, Bornova, Bergama ve Urla'da köyler Yunanlar tarafından yakılmış; Menemen, Türk Ordusu'nun yetişmesi ile yanmaktan kurtulmuştur. (Uğur Üçüncü, "Büyük Taarruz'da Yunanların Bir Mezalim Metodu: Yangın Çıkarmak", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Büyük Taarruz Özel Sayısı, 6, 30 Ağustos 2022, s. 87.) Bazı yabancı basın kaynaklarında yer alan, "Türk yerleşim yerleri hariç tüm İzmir yangın nedeniyle harap olmuş ve zarar görmüştür." ("War Likely As Powers Warn Turks", Geneva Daily Times, 16 Eylül 1922, s.1.) gibi haberler aslında "Türk askerlerinin şehrin Rum, Ermeni ve Avrupa mahallelerini ateşe verirken Türk Mahallelerine herhangi bir zarar gelmemesini sağladığı..." (Matthew Stewart, "Catastrophe at Smyrna", History Today, 54/7, 2004.) iftiralarının altyapısını hazırlamıştır. Bu iddialar doğru değildir; yangında Türk Mahalleleri de hasara uğramıştır; İngiliz gazeteci W. Price'in İngiliz zırhlısının güvertesinden gördüklerine dair yazdıkları arasında; "Tepelelerin ardındaki Türk Mahalleleri de neredeyse yok olmuş durumda." ifadesi yer almıştır. "İzmir Yangınıyla Tahrip Olmuştur", Daily Examiner, 18 Eylül 1922, 3'ten nakleden; Orhan Özcan, "Avustralya Basınında İzmir Yangını (Eylül 1922)", Büyük Taarruz 100'üncü Yıldönümünde Türk'ün Zafere Yürüyüşü, (ed. Seda Bayındır Uluskan, Levent Kuru, Atakan Esen, Erdal Aydın), Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s.235.)
- 18 Leyla Neyzi, "Remembering Smyrna/Izmir: Shared History, Shared Trauma", History&Memory, Sayı:20 2008, s.116.
- 19 Neşe Esirkış, "İzmir Yangınları (XVIII. Asrın Ortalarından 1922'ye Kadar)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.60. İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic'in 12 Eylül 1922'de Buca Mahallesi'nden itfaiye komisyonu kâtibi Mösyö Zak Mesir'den öğrendiğine göre, gece yarısı Buca'ya iki tren gelerek bütün İngiliz ailelerini seri olarak İzmir'e nakletmiş ve buradan gemiye geçmişlerdir. Gresgovic bundan İzmir'in başına tarif edilemeyecek büyüklükte bir

yangınına şahit olan gazetecilerden Tredirais'in anlattığına göre, ateş önce Türk Mahallesi'nde tepenin limana nazır yamacında başlamış ve üç kilometre arazide bir cephe muhafaza ederek sahile yakın bir hatta kadar ilerlemiştir.²⁰ Amerikan kaynaklarında ise yangının Ermeni Mahallesi'nde başladığı ifade edilmiştir.²¹ Ayavukla semtinde bir Ermeni'nin evini yakarak çıktığı görülmüş aynı zamanda başka bir Ermeni, evini kendisinin ateşe verdiğini itiraf etmiştir. Silahlı Ermeni ve Rumların işledikleri suçları itiraf ederek şehri ateşe verdiklerini kabul ettikleri, dönemin *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yer almıştır.²²

The Evening World gazetesinin İzmir'den 15 Eylül tarihinde Associated Press haber ajansından aldığı haberlere göre, sabahın erken saatlerinde yangın Türk muhitine sıçramış ve hızla ilerlemiştir. Avrupalıların oturduğu kısımlar kül rengini almış ve binlerce insan evsiz kalmıştır. Alevlerin sıçradığı bölgelerde yüzlerce insan kazazede olmuştur. On dört Amerikan vatandaşı kayıptır, bunlardan on tanesi kenar mahallelerdedir.²³

felaket geleceğini anladıklarını ve Yunanlıların "İzmir'i Türklere bırakmaya mecbur kalacak olur isek, yakacağız" tehditlerinin doğru çıktığını ifade etmiştir. (*İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic'in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur*, (yay. haz. Mustafa Üzel), Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul 1339, s.7.) İzmir'deki Amerikan Konsolosunun 1922 Eylül'ünde hükümetine çektiği telgraftan da Yunanlıların şehre yakacakları söylentisinden haberdar olduğu anlaşılıyor; "Askeri durum, Yunan Ordusu'nun bitmiş tükenmiş ve moralinin çökmüş olmasından dolayı son derece ağır ve korkunçtur. Yunan Ordusu'nun kurtarılmasına artık imkân yoktur. Şehirdeki Hristiyanlar panik içinde şehri terk etmek istiyorlar. İşittiğime göre Yunanlılar şehri yakmak istiyorlar. Amerikalıların hayatlarını kurtarmak için bir gemi gönderiniz." (Sevta Demirci, "Smyrna'dan İzmir'e; Bir Amerikalı Tanığın Gözüyle 1922 Tahliyesi", 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları Bildiriler, (yay. haz. H. Aytuğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.472, 8 nolu dipnot.) Amerikan Konsolosluğu tahliye için yardım talep ederken gönderilmesi istenen deniz taşıtının askeri değil, sivil işler için kullanılan bir kruvazör olmasını özellikle belirtmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı da savaş gemilerinin Amerikalıların korunması için gönderildiğini belirterek, herhangi bir askeri ya da politik gösteride yer almaktan kaçınılmasını istemiştir. Burada ABD'nin tarafsızlığını korumaya çalışan bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir. (Sezen Karabulut, "İşgal, Kurtuluş Ve Toplumsal Etkileri: Amerikan Belgelerinde Millî Mücadelenin Son Günleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 64, Bahar 2019, s. 195.) Kasaba kazasında Tetkik-i Mezalim Heyetine gördüklerini anlatan Şevki Efendi, Hristiyanların hepsine vesika dağıtılarak Kazadan çıkmalarına izin verildiğini fakat Müslümanların evlerinden çıkmalarına izin verilmediğini ve böylece şehirde çok dehşetli şeyler yaşanacağını anlattığını ifade etmiştir. Nitekim sonrasında bu Kaza Yunanlılar tarafından yakılmıştır. (Falih Rifki Atay vd., *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2022, s.52.)

20

Esirkiş, a.g.t., s.60.

21

Göktürk, a.g.m., s.123-147.

22

HR.SYS. 2554/7/01, Tasvir-i Efkâr, 19 Eylül 1338 (19 Eylül 1922)'den nakleden; Esirkiş, a.g.t., s.61. O dönemde, *London Daily Mail* muhabininin verdiği bilgiye göre, "Türkler, Ermenileri İzmir'in yabancı yerleşimi olan bölgelerini kundaklamakla suçlamışlarsa" da ("Turks Accuse Armenians", *Oswego Palladium*, 15 Eylül 1922, s.1.), Ermenilerin bu konuda Yunanlılar tarafından kullanıldığına dair İsmet Paşa'nın azınlıklar konusunun görüşüldüğü 12 Aralık 1922 tarihli Lozan Barış görüşmelerinin genel kurul toplantısında söyledikleri için bakınız; Mehmet Saray, Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.113-114.

23

"Turks Pillage And Massacre", *The Evening World*, 15 Eylül 1922, s.2.

gazi

Akademik
Bakış

165

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Geneva Daily Times gazetesinin verdiği bilgilere göre, tüm İzmir yangın nedeniyle harap olmuş ve zarar görmüştür. Yangın felaketi komşu şehirlere de sıçramıştır. Ölenlerin kesin sayısını tespit etmek mümkün değildir fakat sayının binlerce olmasından korkulmaktadır.²⁴ 100.000'den fazla kişi açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Göçmenler arasında panik başlamıştır.²⁵

Yabancı kaynaklarda "Great fire of Smyrna"²⁶ olarak geçen büyük İzmir yangını, dünya tarihinde "insanın kasten" çıkardığı en büyük yangınlardan bir tanesidir.²⁷ Bu konu Amerikan arşiv belgeleri, Fransız kaynakları/basını ve İngiliz basını araştırmacılar tarafından incelenerek söz konusu yangını kimin çıkardığına dair cevaplar aranmıştır.²⁸ Bu denli büyük bir felakete neden olan İzmir'deki yangını kimin çıkardığı konusunda üç ayrı iddia vardır; geri çekilen Rumlar, Ermeniler ve Türkler. Yunan ve Ermeni tarihçilerine göre yangının sorumlusu Türklerdir ve Türk tarihçilerine göre Rumlar ve/veya

- 24 1928 yılındaki bir gazete haberinde, yangında en az 10.000 kişinin hayatını kaybettiği ifade edilecektir. ("Ill-Fated Smyrna Once More In Ruins", *The Evening Star*, 5 Nisan 1928, s.35.) Başka bir kaynakta, ölü sayısı 100.000'e çıkacaktır. (Matthew Stewart, "Catastrophe at Smyrna", *History Today*, 54/7, 2004.) Avustralya basınında yangında 60.000 kişinin evsiz kaldığı, 1.000 kişinin öldüğü yazılmıştır. (Özcan, a.g.m., s.234.) Kinross, Amerikan gazetelerinin verdiği rakamların abartılı olduğunu ve resmi bir Amerikan gözlemcisine göre ölenlerin sayısının 2.000'i geçmediğini belirtir. (Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, 32. Baskı, İstanbul 2018, s.383.)
- 25 "War Likely As Powers Warn Turks", *Geneva Daily Times*, 16 Eylül 1922, s.1. Yanan İzmir, kükreyen bir cehenneme benzetilmiştir. ("Smyrna A Roaring Inferno", *Oswego Palladium*, 15 Eylül 1922, s.1.)
- 26 Bu yangının tesadüfi bir felaket olmadığı, sembolik bir cezalandırma ve kâfir İzmir'i azarlama eylemi olduğu iddiası hakkında bakınız; Biray Kolluoğlu Kirli, "Forgetting The Smyrna Fire", *History Workshop Journal*, Sayı:60, 2005, s.25. Aslında ceza, Yunan kurmayları tarafından işgalleri karşısında direnen Türkleri cezalandırmak ya da terkedilen yerleri çöle çevirmek için yangın çıkarmak şeklinde verilmiştir. Bunda amaç, Türk Ordusu'nu ve halkını psikolojik ve lojistik olarak zayıflatmaktır. (Engin Berber, "Büyük Yangından Hemen Önce İzmir'in Güvenliği İçin Yapılmak İstenenler", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, (ed. Yücel Yiğit), Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2017, s. 544.)
- 27 Berber, a.g.m., s. 543.
- 28 Göktürk'ün çalışmasında İzmir yangını ile birlikte yangın sonrası İzmir'in ve mültecilerin durumu dönemin Amerikan basını, özellikle de o dönem konuya özel ilgi gösterdiği anlaşılan "The New York Times" gazetesi temel alınarak incelenmiştir; Turgay Bülent Göktürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)", *ÇTTAD*, Sayı:24 2012, s.123-147. Büyük İzmir yangını hakkında o dönemde hazırlanan raporlardan bazıları şunlardır; 14 Ekim 1922 tarihli Türk Genel Kurmay Başkanlığı raporu, İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Greskoviç'in raporu, İzmir Polis soruşturma raporu, I. Ordu Kumandanlığının 5 Ekim 1922 tarihli istihbarat raporu, Fransız Yüksek Komiseri General Pelle ve Yakın Doğu Fransız Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Dumesnil'in raporları (Esirkiş, a.g.t., s.52.) Fransa'nın doğudaki komiseri General Pelle hazırladığı raporda, yangından Türklerin sorumlu olmadığını belirtmiştir. (Hervé Georjelin, *Smyrna'nın Sonu, İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*, (çev. Saadet Özen), Bırzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 257.) İzmir Limanı'ndaki Fransız filosunun komutanı Amiral Dumesnil ise şehri Ermenilerin ateşe verdiğini söyler ve Paris'e gönderdiği "Yangının sorumluları kimlerdir?" başlıklı metinde şunları yazar; "Aışkanlıkları ve karakterleri göz önüne alındığında sorumluluğun büyük kısmının onlarda olduğunu içtenlikle inanıyorum." (Georjelin, a.g.e., s.257.)

Ermenilerdir.²⁹ “Türk askerleri yağma ve talanlarını bitirdikten sonra şehri ateşe verdi.” ifadesini kullanan *The Evening Star* gazetesinin haberinde, artık neredeyse tamamen yok edilen, tek bir önemli müessesesi kalmayan ve toplam maddi kaybın 1 milyar dolardan fazla olduğu İzmir’de, “suçun Türk makamları tarafından planlandığına dair tartışılmaz kanıtlar olduğu” iddia edilse de o kanıtlar sunulmamıştır. Türk askeri belgelerinde, yangının Ermeni ve Rum millî teşkilatlarının iş birliği ve tertibi sonucu çıktığı belirtilirken³⁰ Kazım Paşa’ya göre İzmir yangını silahlı Ermeniler tarafından çıkarılmıştır.³¹ *Vakit* gazetesinin haberine göre, yangın hınçlarını çıkarmak ve işleri karıştır-

29 Neyzia, a.g.m., s.117. Georgelin; Rumların, Ermenilerin, Sacré-Coeur Lazaristleri tarikatından frerlerin ve Amerikan okulları müdürlerinin ağız birliği etmişçesine yangından Türkleri sorumlu tuttuklarını belirtmiştir. (Georgelin, a.g.e., s.258.) Yıllar sonra bile yangını Türklerin çıkardığına dair asılsız iddialar dillendirilmeye devam edilmektedir; Tehmine Martoyan, “The Destruction Of Smyrna In 1922: An Armenian and Greek Shared Tragedy”, *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians, and Greeks, 1913-1923*, (ed. George N. Shirinian), Berghahn Books, 2017, s.227-250.

30 ATASE Arşivi, 1785/9’dan nakleden; Esirkiş, a.g.m., s.65. İzmir 1. Kolordu Komutanlığı tarafından verilen bilgiye göre yangın Hristiyanlar ve bilhassa Ermeniler tarafından çıkarılmıştır. Bunu destekleyen belgeler şöyle sıralanmıştır; 1.Yangın vukubulduğu zaman mevki komutanı olan 8. fırka komutanının raporu,2.İzmir Sigorta şirketlerinin ve İtfaiye Komutanı Mösyö Preskoviç’in raporları, 3. Kolordu İstihkâm Komutanının raporu, 4. Punta’da Alyonti bulvarında 3 numaralı evde Amerika Kers kumpanyası samsarı Nemseli Mösyö Maks Rozemblem’in elyazısı ile muharrer ve tanıklığa dayanan Fransızca raporu, 5. İtalyan tebaasından İzmir’de İkinci Kordon’da 34 No. da tütün tüccarı Mösyö Billişaber ile Fransız tebaasından aynı mahalde sakin Mösyö Pasil Kerku’nun tanıklıklarına dayanan müşterek Fransızca raporu. 6. Fransız tebaasından Esen Oröpeen ticaret şirketi, Kredi Fonsiye Aljeryon bankasının ticaret şubesinden Mösyö Zame M. Milyaki’nin Fransızca raporu. (Niş, vd., a.g.e., s.309-310.) Avustralya basınında başta karışık bilgiler verilse de, sonradan yangını Ermenilerin çıkardığı görüşü kabul edilmiştir. (Özcan, a.g.m., s.239.)

31 Esirkiş, a.g.t., s.65. Asım Us, Ermeni çeteleri içinde özellikle Torkum çetesinin etkinliklerinden söz etmektedir; “Yunan tahribat ve mezaliminin sorumlularını anarken *General Torkum* namı verilen Ermeni çete reisinin faaliyetlerini hatırlamak lazımdır. Bu adam bilhassa Kilikya’dan İzmir’e getirilmiş olan Ermenileri Türkler aleyhinde kullanmak için cephe gerilerinde en ziyade faaliyetle tahrikler yapmış ve İzmir’in tahliyesinden bir hafta evvel cepheden İzmir’e gelmiştir.” (Atay, vd., a.g.e., s.129.) Bu çetenin faaliyetlerinden kendisi de rahatsız olan Ermeni piskoposu, İzmir metropoliti Hristos Tomos’a “*Torkum* namında bir Ermeni çetesi var. Kaç defa hükümetinize müracaat ettik. Bu adamın hareketlerinin önüne geçiniz, kendisini tevkiif ettiriniz dedik. Tevkiif ettirmediniz. Kabahat bizde mi? Yoksa sizde mi?” demiş ve bu konuda birbirlerini suçlamışlardır. (Atay, vd., a.g.e., s.117.) ATASE belgelerinden 13 Eylül tarihli harp raporunda yangını Ermeniler çıkarmıştır denilirken, 14 Eylül tarihli harp raporunda yangının Ermeni ve Rum millî teşkilatının tertibi ile çıktığı ifade edilmiştir. Yangında evleri yanan Hristiyanlar ve yabancı vatandaşlar yangının Ermeniler tarafından kasten çıkarıldığını söylemişlerdir. (ATASE, İSH, 1802/21, lef. 26a, ATASE, İSH, 1802/21, lef. 28a’dan nakleden; Sadık Sarısaman, Uğur Üçüncü, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:XXV, 2016, s.295, 296.) Fransız *Le Matin* gazetesinin özel temsilcisi İzmir’de bizzat yaptığı ankete göre; “Yangın, ayrılmadan önce Ermeniler tarafından kendi mahallelerinde çıkarılmıştır. Bunu izleyen yağma, millet ve ırk ayrımı yapılmaksızın, Türk Ordusu’nu takip eden Kürtlerin ve İzmir’deki ayak takımının işidir.” şeklinde bilgi vermiştir. (Le Matin, 22 Eylül 1922, s.1’den nakleden; Mustafa Kırışman, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *ÇTTAD*, Sayı:22, 2011, s.86.)

mak isteyen Rumlar tarafından başlatılmıştır.³²

Dönemin önemli şahitlerinden ve görevi gereği olayların içinde olan İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic de, 8 Eylül 1922’de kendi gözleriyle iki Yunan askerinin İngiliz tebaasından birisinin evini yakmaya çalıştıklarını görmüştür.³³ İzmir’i yakmayı çok önceden tasarlayan bu örgütlerin³⁴ Türk Ordusu şehre girmeden iki gün önce İngiliz Konsolosundan teşvik gördüğü de düşünülmektedir.³⁵ Mösyö Gresgovic ayrıca 10-12 Eylül 1922 arasında geçen üç günde Ermeni Mahallesi’nden Tepecik Mahallesi’ne kadar çıkan yangın adedinin otuz senelik itfaiye cetvelinde görülmediğini yazmıştır. Kendisi, feryat eden Rumlara rastladığını ve onların “Ermeniler bizi yaktlar” dediklerini ifade etmiştir.³⁶ Ayrıca Ermeni Mahallesi’nde Basmane karşısında yangın olduğu haberini alan ve yangını söndürmeye çalışırken kendisine ateş açıldığını belirten Gresgovic şu yorumda bulunmuştur; “Ben bu işin kasdı yapıldığına kanaatim dolayısıyla 11 Eylül 1338 sene tarihinde itfaiye komisyonu meclisi reisi Mösyö Bon’a gittim ve katiyetle Yunan zabitan ve efradının ettiği gevezelik (İzmir’i Türkler’e bırakmaya mecbur kalacak olur isek, yakacağız) hatırıma geldikçe bunun hakiki bir tertib ve kasd olduğuna ve bütün İzmir kasabasını kül haline getirmeye karar verdiklerine ve bütün mevcudiyetlerini sarf isti’mal edeceklerine kanaat tamam olmuştu.”³⁷ Gresgovic’e göre yangını çıkaran Rumlar ve Ermenilerdir.

İzmir’de İtalyan Ordusu’nda görevli bir albay tarafından İstanbul’da ki İtalyan Yüksek Komisyonuna sunulan ve ABD Savaş Bakanlığına Aralık 1922’de gönderilen raporda yer alan ifadeler de yangını Rumların çıkardığını teyit etmektedir; “İzmir’in Yunanlar tarafından yakılması Yunan işgalinin son günlerinde öngörülmüştü. Bu etki için belli hazırlıkların yapılacağı önceden haber alınmıştı. Bağlaşık devletlerin konsolosları Yunan makamlarına defalarca başvurular, böyle bir olaya karşı önlemler alınmasını talep ettiler. Ancak Türklerin kenti yakmaya niyetlerinin olduğu asla duyulmadı, Küçük Asya’nın en güzel kenti İzmir’i yakmalarında hiçbir çıkarları yoktu, istenilen tek şey zarar görmeden kenti işgal etmektir. Aksine kapsadığı alan sayesinde İzmir’e iç bölgelerdeki evsiz olan yüz binlerce Müslüman yerleş-

32 Vakit, 15 Eylül 1338 (15 Eylül 1922)’den nakleden, Esirkiş, a.g.t., s.65.

33 *İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur*, s.6. Bu dönemde İzmir’de itfaiye teşkilatı Türk ve Yunanlılar tarafından ortaklaşa yürütülmekte ve Londra sigorta şirketleri tarafından finanse edilmektedir. Bu şirketler şehirdeki değerli mülklerin çoğunu sigortaladıklarından binaları korumak istemektedirler. (Giles Milton, *Kayıp Cennet Smyrna 1922* Hoşgörü Kentinin Yıkılışı, (çev. Esra Aktuğlu), Şenocak Yayınları, İstanbul 2009, s.199.)

34 İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic yangın hakkında hazırladığı raporda, “Son hareket-ı taarruziyye başladığı zaman Yunan zabitan ve efradının ağızlarından ‘İzmir’i Türklerle bırakmaya mecbur kalacak olur isek, yakacağız’ tabirleri çıkıyor idi ve her yerde söylüyorlardı” demektedir. (İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur, s.6.)

35 Esirkiş, a.g.t., s.65.

36 *İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur*, s.8.

37 *İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur*, s.11.

tirilebilirdi. Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi sırasında, artçı birliklerinin işgal altındaki evleri yakmakla görevlendirildiği rapor edildi. Tüm kentlerin ve köylerin sistematik bir şekilde aynı yöntem ile yakılmış olduğundan emin olabilirsiniz.”³⁸

The Evening Gazette'nin verdiği bilgilere göre, Yunanlılar on iki günde 300 km. sürülerek İzmir'e, onları Pire'ye götürecek gemilerin olduğu şehre, gönderilmiştir.³⁹ On iki günde 300 km. geri çekilen bir ordunun aynı zamanda savaşması mümkün değildir ve Yunanlılar da zaten sadece kaçmışlar, geri çekilmelerinin acısını çıkarmak için de geçtikleri köylerde yangın çıkarmışlardır. Bu gerçek sadece Türkler tarafından değil aynı zamanda orada bulunan müttefik kuvvetlerinin gözlemcileri tarafından da tespit edilmiştir.⁴⁰

ABD Ulusal Arşivlerinde saklanan çeşitli tanık ifadelerine ve yazışmalara başvuran Heath W. Lowry, batılı kaynaklarda bu konuda yazılanların “şaşırtmayacak şekilde” Yunan ve Ermenilerin bakış açısını yansıttığını belirtmiştir. Yazar bunun sebebinin, o zamana kadar dönemle ilgili ne Türk ne de Türk olmayan uzmanlara Türkçe kaynak materyal sunulmamış olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak, bu olayın tarihini yazarken kullanılan kaynak materyalin ana gövdesi, ABD arşivlerinde korunanlardır. Bu kaynaktan çıkarılan sonuç Ermeni kökenli Amerikalı yazar Richard Hovannisian tarafından şöyle özetlenmiştir; “Türk Orduları 1922'de Yunan kuvvetlerini Ege Denizi'ne itip İzmir şehrini yaktığında, Ermenilerin, İstanbul hariç Türkiye'deki varlığı, neredeyse ortadan kaldırıldı.”⁴¹ Hovannisian'ın kaynağı ise -bir tarih çalışmasında olması şart olan “dipnot” olmayan çalışmasında- Türklerin şehirdeki Hıristiyanları ortadan kaldırmak için şehri yaktığını iddia eden yine bir Ermeni/Amerikalı yazar Marjorie Housepian'dır.⁴² Housepian bunu yaparken Amerikalı Konsolos George Horton'un “The Blight Of Asia: An Account Of The Systematic Extermination of Christian Populations by Mohammedans and of the Culpability of Certain Great Powers; With the True Story of the Burning of Smyrna” adlı eserinin izinden gitmektedir. Horton, çalışmasının başlığından da anlaşılacağı gibi, Türk birliklerinin şehri yaktığına inanmıştır, çünkü Büyük Güçlerin askeri temsilcileri onları kendilerine

- 38 Esat Arslan, “Büyük Taarruz Sonrası ‘İzmir Yangını’ Meselesi”, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu (20-22 Mayıs 2009-İstanbul), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2009, s.460.
- 39 İzmir'in ve Ege bölgesinin Yunanlılar tarafından işgalleri sırasında da bu bölgelerden -içlerinde az sayıda Rumların da olduğu- çok sayıda insan göç etmiştir. Bunların sayısının Temmuz 1922'ye kadar 90.058 kişi olduğu belirtilmektedir. (Mesut Çapa, “Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:29, 1994, s.379-389.)
- 40 “Kemal Holds Unique Place”, *The Evening Gazette*, 8 Aralık 1922, s.2.
- 41 Heath W. Lowry, “Turkish History: On Whose Sources Will It Be Based? A Case Study On The Burning Of İzmir”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı:9, 1989, s.2.
- 42 Lowry o zamana kadar bu konuda yazanlar arasında Housepian'ın arşiv malzemesi kullanan tek yazar olduğunu ifade etmiş, fakat bu belgelerin “seçilmiş” olduğunu ifade etmiştir. Lowry, a.g.m., s.2.

müdahale edilmeyeceğine inandırmıştır.⁴³ Motivasyon konusundaki anlaşmazlığa rağmen Horton ve Housepian (aynı görgü tanığı kaynaklarına dayanarak) şehrin organize Türk askeri birlikleri tarafından yakıldığı konusunda hemfikirdirler. Tarafsızlığını muhafaza edebilen Lowry'ye göre ise 1919-1922 yılları arasında yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı'nı bilen herkese Horton-Housepian'ın (Türklerin acımasız barbarlar olarak görülmesine dayanan) düşünceleri boş gelecektir.⁴⁴

1922 Eylül'ünde Türklerin işgalci Yunan Ordusu'na karşı verdikleri üç yıllık mücadelede uzun zamandır beklenen hedef, Ege liman kenti İzmir'dir. İzmir, Batı Anadolu'nun Mustafa Kemal Paşa'nın güçlerinin ihtiyaç duyduğu tüm malzemelerin gerçek bir deposudur; depolar çok ihtiyaç duyulan yiyecek, giyecek, ilaç ve silahla doludur. Ancak Türklerin girişinden birkaç gün sonra, şehrin dörtte üçü büyük bir yangınla yerle bir olmuş ve galip gelen Türk Orduları kendilerinin kontrol ettikleri topraklardaki tek gerçek şehre değil (İstanbul hâlâ işgal altındaydı) daha ziyade birkaç yüz bin evsiz mültecinin işgal ettiği ve yanan bir harabeye girmişlerdir. Lowry'ye göre Horton-Housepian'ın analizi doğru kabul edilecek olursa, "muzaffer bir ordunun, zaferlerinin meyvelerini sistematik olarak yok ettiği tarihteki birkaç olaydan biriyle karşı karşıya kalınmış demektir." Ayrıca barbarların bile şehirleri ateşe vermeden önce taşınır malları ele geçirdikleri hatırlanacak olursa, Türk milliyetçi güçlerinin yalnızca barbar olmadığını, aynı zamanda daha önceki barbar sürülerinin içgüdülerinden de yoksun olduğunu kabul etmek gerekir(!).⁴⁵ İzmir'de sadece bir günde 25.000 binanın yandığını ve şehrin yarısının yok olduğunu yazan Shaw, şehri yakanların Türk Ordusu olduğu yönündeki iddiaları tamamen reddederken, kimin yaktığı sorusuna cevap vermemektedir.⁴⁶ Richard D. Robinson şehirdeki yangından hiç bahsetmemiştir.⁴⁷ Lord Kinross'a göre Mustafa Kemal Paşa,

43 Lowry, a.g.m., s.3. Amerikan Konsolosu Horton, Amerikan Deniz Kuvvetlerinin Komutanı Yüzbaşı A. J. Hepburn'ün isteğiyle İzmir'den ayrılmış, ailesiyle bindiği Sampson gemisiyle Pire'ye varmıştır. O, hemen ABD Hükümeti'ne sunmak üzere Türk ilerlemesi hakkında bir rapor hazırlamıştır. ("Fire And Pillage Rife In Smyrna", Oswego Palladium, 15 Eylül 1922, s.1.) Oysa biz Amerikan Konsolosu Horton'un 13 Eylül'de yola çıktığını biliyoruz. (A. J. Hepburn, Report Upon Smyrna Disaster, National Archives of the United States: Naval Records Collection, Record Group # 45(Box 713), 21, 22, 24, 25'den nakleden; Lowry, a.g.m., s.17, 39.) Dolayısıyla Horton'un aynı gün başlayan yangın hakkında doğru bilgilere sahip olması beklenemez. Çolakoğlu'nun verdiği bilgiye göre, George Horton'un şehirden ayrılmasının özel bir sebebi vardır. Horton, Türk kuvvetlerinin İzmir'e girmesinin ardından eşinin Yunanlı olması nedeniyle kendileri ve eşinin akrabaları adına endişelenmiş, bu durumun Bristol'a gizlice iletilmesinin ardından şehirden ayrılması sağlanmıştır. (Emre Feyzi Çolakoğlu, "ABD Kaynaklarına Göre İzmir'in İşgali ve Sonrası (1919-1922)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 70, 2022, s. 131, 132 no'lu dipnot.)

44 Lowry, a.g.m., s.3.

45 Lowry, a.g.m., s.4.

46 Stanford J. Shaw, & Ezel Kural Shaw, "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey", Volume II: Reform, Revolution, and Republic; The Rise of Modern Turkey, 1808-1975, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s.363'den nakleden; Lowry, a.g.m., s.6.

47 Richard D. Robinson, The First Turkish Republic: A Case Study in National Development, Harvard University Press, Cambridge 1963, s. 74'den nakleden; Lowry, a.g.m., s.6.

Fransız Amirali Dumesnil'e bunun bir Ermeni kundakçı örgütü tarafından kasten planlandığını ve Türk Ordusu gelmeden önce kiliselerde şehrin kutsal bir görev olarak yakılması yönünde konuşmalar yapıldığını söylemiştir. Sonrasında Ermeni kadınların evlerinde yangın için gerekli malzemeler bulunmuş ve birkaç kundakçı tutuklanmıştır. Kinross, yangının büyük olasılıkla Türklerin bir binada bulunan bir grup Ermeni'yi silahlarını almak için kuşatmasıyla başladığını düşünmektedir. Bu sırada Ermeniler, Türkleri asıl hedeflerinden uzaklaştırmak için yakınlarda başka yangınlar başlatmış ve mahalle şehrin eteklerinde olduğundan hesap edilmeyen kuvvetli bir rüzgâr alevleri hızla şehre doğru taşımıştır. Akşamın erken saatlerinde diğer birkaç mahalle yanmış ve derme çatma bin ev küle dönmüştür. İtfaiye böyle bir yangınla başa çıkmak için güçsüzdür ve İsmet (İnönü) Paşa'nın karargâhındaki Türkler itfaiyenin hortum borularının kasten kesildiğini tespit etmişler, İsmet Paşa da Yunanlıların şehri yakmayı planladığını ilan etmiştir.⁴⁸

Nitekim bu örneklerden anlaşılacağı gibi, yangını kimin çıkardığına dair Batılı uzmanlar arasında bir görüş birliği yoktur.⁴⁹ ABD Ulusal Arşivlerindeki ve Kongre kütüphanesindeki Bristol belgelerinin çelişkili olduğunu ifade eden Lowry, buradaki bilgilerden şu sonuçlara varılabileceğini ifade eder; a. İzmir yangını kentin Ermeni nüfusu tarafından bilinçli olarak çıkarılmıştır, b. İzmir yangını Rumlar tarafından kasten çıkarılmıştır, c. İzmir yangını Türk Ordusu tarafından kasten çıkarılmıştır, d. İzmir yangını bir kazadır ve Türk düzensiz birliklerinin yağmalamasından kaynaklanmıştır. Yorumların çeşitliliği göz önüne alındığında, Amerikan kaynaklarında yer alan çok çeşitli tanıklıkların (İngiliz, Fransız ve İtalyan kaynaklarında olduğu gibi), yangının asıl nedeni ve kaynağını tespit etmekte hiçbir zaman yeterli olmayacağı ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

Lowry, 11 Eylül'de Ordu Komutanı Kazım Paşa ile İzmir'deki Amerikan vatandaşlarının tahliyesi planlarının görüşüldüğünü ifade etmiştir. Aynı gün alınan raporlara göre yangın, Ermeni bir vatandaşa ait evin öğleden sonra yanmasıyla başlamıştır. Devam eden saatlerde üç ayrı ateş şeridi görülmüş olup bunlardan ikisi İzmir Amerikan Koleji yakınındaki Ermeni bölgesindedir.⁵¹ Amerikalı Kıdemli Yüzbaşı A. J. Hepburn, ABD Deniz Kuvvetleri Komutanı Bristol'a İzmir'de 8-16 Eylül 1922'de olanları rapor halinde sunmuştur.⁵² Hepburn, İzmir yangınının kaynağı hakkında dikkatini çeken tek

48 Kinross, a.g.e., s.384; Lowry, a.g.m., s.5.

49 Lowry, a.g.m., s.7.

50 Lowry, a.g.m., s.16.

51 Lowry, a.g.m., s.17. Dönemin bir gazetesinde, yangının Türk bölgesinde görülmediği halde, İzmir Amerikan Koleji yakınlarındaki birçok yerde aynı anda başladığı ifade edilmiştir. Güçlü bir rüzgârın etkisiyle alevler hızlıca yayılmıştır. Mültecilere göre, Amerikan Koleji Müdürü Minnie B. Mills Amerikan yetkililere yangından kısa bir süre önce ateş yakan bir Türk çavuşunu galiba (!) elinde gazyağı dolu bir tenekeyle gördüğünü söylemiştir. ("Fire And Pillage Rife In Smyrna", *Oswego Palladium*, 15 Eylül 1922, s.1.) Aynı iddiaya aynı gazetenin başka haberlerinde de rastlanıyor; "Massacred Dead Placed At 1,000", *Oswego Palladium*, 15 Eylül 1922, s.1.

52 Lowry, a.g.m., s.9. Amerikan yardım heyetinden Mark O. Prentiss de Amiral Bristol'a rapor göndermiştir. Amerikan Savaş Bakanlığına sunulan istihbarat raporları, İstihbarat Başkanlığı

gors

Akademik
Bakış

171

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

doğrudan delilin Konsolos Yardımcısı Maynard B. Barnes'in Türk askerlerini Konsoloslukun önündeki sokağa gazyağı dökerken gördüğünü ifade etmesi olduğunu yazmıştır. Ona göre mantıklı olarak bakınca Türk yetkililerin şehri yakmak konusunda sorumlu olmadıklarını anlamak mümkündür.⁵³ Lowry her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın altı günlük konuşması olan Nutuk gibi standart kaynaklarda bile İzmir'i yok eden yangına atıfta bulunmadığını söylese de⁵⁴ Paşa, Fransız Amiral Dumesnil ile 15 Eylül'de gerçekleşen görüşmesinde İzmir yangını hakkında görüşmüş ve bu görüşmede yapılan konuşmalar kayıtlara geçmiştir. Paşa; İzmir'de, Türklerin şehri geri almasından önce, Yunanlılar ve Ermeniler tarafından oluşturulmuş bir teşkilat olduğunu ve İzmir'i bunların tamamen yakmaya karar verdiklerini hatta bunu dini bir vazife olarak gördüklerini ifade etmiştir. Yangını çıkaranların Türkler olduğuna dair söylentiler üzerine tahkikat yaptırdığını ifade eden Dumesnil de bunun doğru olmadığını gördüğünü ifade ederek böyle bir şeyin "manasız" olduğunu da eklemiştir.⁵⁵ Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyetinden Mark O. Prentiss'in Amiral Bristol'a yazdığı raporda da yangını Ermenilerin çıkardığı kabul edilmiştir.⁵⁶ Dönemin çağdaş Fransız gazeteleri, yangının sorumlusu olarak genellikle Ermeni ve Rumları göstermiştir.⁵⁷ İzmir-Aydın demiryolu firmasının yöneticisi Lord Saint-Davids 1922 yılının Eylül ayının sonunda yaptığı açıklamada, Yunan güçlerinin kendi subaylarının emriyle ve Anadolu topraklarının kendilerine kalmayacağını anladıklarından Aydın ve Nazilli'yi geçerek bütün köyleri yakmış olmalarının bir gerçek olduğunu ifade etmiş, yağma ve katliamlar yaptıklarını da belirtmiştir.⁵⁸ Yunanlıların geri çekilirken yaptıklarına dair başka bir itiraf, Polatlı'da 15 Eylül 1921'de ifadesi alınan esir Yunan asker Kolizakis Emanuel'den gelmiştir. Emanuel, fırka kumandanı Prens Andre'nin emriyle yerleşim yerlerini yaktıklarını ifade etmiştir.⁵⁹

ve Savaş Bakanı tarafından da görülmüştür. Bu askeri raporlardan dört tanesi için bakınız; Arslan, a.g.m., s.455-463.

- 53 Lowry, a.g.m., s.28. 6 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e giden Amiral Bristol'un istihbarat subayı A. S. Merrill'de bu konuda ilk ve en sert değerlendirmeyi yapan bir raporu Bristol'a sunmuştur. Merrill, raporunda, "İzmir'in Hıristiyan azınlık sorununu kökünden çözmeye yönelik kesin bir plan dâhilinde Türkler tarafından yakıldığına inandığını" dile getirmiştir. Oysa Bristol, yangının nedeninin bilinmediği ve muhtemelen kesin olarak belirlenemeyeceği fikrindedir. (Çolakoğlu, a.g.m., s. 131.)
- 54 Lowry, a.g.m., s.18.
- 55 Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.285. Dumesnil sonraki açıklamalarında da bu fikri savunmaya devam etmiş; "Türkler bu şartlar altında üstün bir iradeyle kendilerine hâkim olmuşlardı." diyerek, Yunanlıların geri çekilirken çok fazla sayıda masum insanı öldürdüklerini ifade etmiştir. ("Kemal Holds Unique Place", The Evening Gazette, 8 Aralık 1922, s.2.)
- 56 Rapor için bakınız; Lowry, a.g.m., s.20-27.
- 57 Geniş bilgi için bakınız; Kırışman, a.g.m., s.77-93.
- 58 Maxime Gauin, "İzmir Yangınının Yeniden Değerlendirilmesi", Ermeni Araştırmaları, (çev. Ahmet Can Öktem), Sayı:59, 2018, s.118. Olayların şahidi Yunanlı Kapses de yiyeceksiz kalan ve depolara saldıran Yunan askerlerinin davranışlarını tasvir etmiştir. (Bilge Umar, Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2002, s.116.)
- 59 Mustafa Zahit Öner, Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2020, s.84. Yunan Kolordu Kumandanlarından olan Prens Andre'nin, Yunan

Yangın elbette maddi kayıplara da yol açmıştır. Bu dönemde birçok Amerikalı ve Avrupalı işadaminin İzmir’de şirketleri ve ambarları vardır.⁶⁰ *The Evening World*’un verdiği bilgiye göre, “Standard Trading Company”, yanan tütünler nedeniyle ağır kayba uğradıklarını bildirmiştir. İzmir’de geniş varlıkları olan “The Liggett and Myers Tobacco Company”, depoları ve malvarlıklarındaki zararın derecesi hakkında hiçbir bilgi alamadığını bildirmiştir.⁶¹

Geneva Daily Times, İzmir yangınındaki sadece Amerikan kayıplarını o günün hesabıyla 15 milyon dolar⁶² olarak tahmin etmiştir. Toplam kayıp 75 milyon dolardır.⁶³ İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından 1923 Mart ayında aktarılan verilere göre; İzmir’de mevcut 42.945 evden 14.004 tanesi tamamen yanmış, işyerlerinin önemli bir kısmı yok olmuştur. Geriye 9.696 dükkân kalmıştır.⁶⁴

Türk Ordusu tarafından daha sonra ilan edilen resmî beyanname *Akşam* gazetesinde yayınlanmış ve İzmir’i Türk askerinin yaktığı iftiralarının gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir. Beyanname, “Kaybedilen onca şehidin İzmir’in yakmak için verilmediği” dolayısıyla asıl kundakçı ve katliamcının Yunanlılar olduğu belirtilmiştir. Buna göre Yunanlılar attıkları yalan ve iftiralarla Anadolu’yu harabeye çevirdiklerini unutturmayı amaçlamışlardır.⁶⁵

Ordusu’nda inzibat ruhunun kalmaması, askerlerin hareket tarzı ve zabıtların büyük bir kısmının da bu hareketler karşısındaki lakaytlığının inanılmayacak dereceyi aşması hakkındaki tespitleri için bakınız; Prens Andre, Felâkete Doğru, (çev. Hüseyin Rahmi), Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 30. Yunanlıların bütün Batı Anadolu’dan çekilirken uyguladıkları “yakıp yıkmak taktiği” ve bu taktiğin tarihsel arka planı hakkında bakınız: Alexander Schwarz, Maria Grigat, “Scorched Earth Policy”, Max Planck Encyclopedia of Public International, Oxford University Press, 2015.

60 “Kemal’s Victory Marks The End Of Greek Asia Minor Aspirations”, *The Evening World*, 15 Eylül 1922, s.2. İzmir’deki hasarın 14 ila 17 milyon £ arasında tahmin edildiğini belirten gazete haberi; “Smyrna Ablaze”, *The Sydney Morning Herald*, 18 Eylül 1922, s.9.

61 “Y.W.C.A. Smyrna Workers Reported As Safe”, *The Evening World*, 15 Eylül 1922, s.2.

62 1911’de Amerikan Konsolosu Gabriel Bie Ravndal, Osmanlı topraklarında Amerikan Levant Ticaret Odası’nı kurmuştur. İzmir’in önde gelen şirketlerinden Standard Oil ve diğerleri hakkında bilgi için bakınız; Ercan Karakoç, Hasan Küçük, “Turkish-American Commercial Relations (1908-1930): The Success of Trade-The Failure of Investment”, *Journal of History Culture and Art Research*, Sayı:9, 2020, s.6. Aralık 1924’te Londra Yüksek Adalet Mahkemesinde İzmir yangını zımnen yargılanmıştır. Amerikan tütün şirketi, Guardian Sigorta Şirketini zarara uğradığı gerekçesi ile mahkemeye vermiş ancak “yangında kasti bir eylem tespit edilemediği ve savaş halinin yaşandığı sırada çıkan bir yangının kim tarafından çıkarıldığının tespit edilemeyeceği” gerekçesi ile tütün şirketinin tazminat talebi reddedilmiştir. (Arslan, a.g.m., s.463.)

63 “War Likely As Powers Warn Turks”, *Geneva Daily Times*, 16 Eylül 1922, s.1.

64 Esirkiş, a.g.t., s.67. Fahrettin Altay da kendileri şehre girdiklerinde İzmir’in yarısının yangından harap olmuş bir halde olduğunu belirtmiştir. (Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922), (haz. Oğuzhan Dalkıran), Eylem Yayınları, Ankara 2008, s.366.)

65 Akşam, 19 Eylül 1338 (19 Eylül 1922)’den nakleden; Esirkiş, a.g.t., s.66, 67. Türkkiye Ataöv de bu konuda şöyle yazmıştır; “*Olgun bir meyve gibi yeniden bize dönen kenti biz Türkler yakmadık. İşin mantıksal kavrayış yanına ek olarak, kanıtlar da bunu gösteriyor. Bu yangınuz ne bir dilek, ne kanıtları bize yontma, ne de başkalarını boş yere karalamaktır ... Ankara yönetiminin olağanüstü başarısız sindiremeyen batı dünyasının önde gelen kimi hükümetleri ve sözcüleri, gerçekler karşısında doğruyu daha o günler-*

İzmir'in Geri Alınmasından Sonra

İsmet (İnönü) Paşa, İzmir'in alınmasından sonra Vakit gazetesi muhabiriyle yaptığı görüşmede Yunanlıların Anadolu'da yaptığı yıkımın maliyetinin 1.5 milyar altın lira kadar olduğunu ve Yunanlıların Anadolu'da 280 bin evi yakmıştı fakat ciddi bir araştırmayla aslında bu miktar ve sayıların da artacağını ifade etmiştir.⁶⁶ İzmir'in geri alınması üzerine millete yayınladığı beyannameye bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, düşmanın esirlerden başka insan kaybının 100 binden fazla olduğunu, Türklerin kaybının ise dörtte üçü hafif yaralılar olmak üzere 10 bin kişi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Millî Mücadele'nin kazanılması ve İzmir'in geri alınması Yunanistan'ın işlerini de etkilemiş, 21 Eylül tarihinde gerçekleştirilen darbeden beş gün sonra Atina'da isyan çıkmış ve Kral Konstantin tahttan indirilmiştir.⁶⁸ 10 Ekim tarihinde İstanbul gazetelerine telgrafla gönderilen bilgiye göre, yeni Yunan Hükümeti Anadolu'daki mezalimin sorumluluğunu almamak için, Anadolu'da Türk köylerine taarruzda bulunup iltica etmiş olanlardan bazıları Divan-ı Harp'te yargılamaya başlamıştır. Böylece Yunanistan, barış görüşmeleri sırasında Türkler tarafından istenecek cezalandırma ve tazminat taleplerinin önüne geçmek için, her türlü zulmü ve çıkarılan yangınların sorumluluğunu Yunan Ordusu dışındaki birtakım başıbozuklara atacak ve ellerine geçenleri de kendilerinin zaten yargıladıklarını ve gereken cezaları verdiklerini iddia edebilecektir.⁶⁹

Diğer yandan, *The Evening World* gazetesinde, Anadolu'daki Türk zaferinin zor olmadığı iddia edilmiş ve kazanılan zafer küçümsenmeye çalışılmıştır. Bunların iddialarına göre, kıyafet ve donanım bakımından güçsüz Yunan Ordusu⁷⁰, Yunanistan'dan yüzlerce mil uzakta, bir merkeze sahip olmadan Küçük Asya'yı işgal etmek için ve Ermenileri, Yahudileri ve azınlıkları korumak iddiasıyla Türklerle savaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın savaş ekipmanlarının Sovyet Hükümeti tarafından sağlanan gıda maddeleri, at, koyun ve keçi karşılığında finanse edildiği söylenmiştir. Yine gazeteye göre, savaş gereçleri Alman teknik uzmanların yönetimindeki Rus silah depoların-

de saptamak zorunda kalmışlardı." (Türkkaya Ataöv, "1922'de İzmir'i Kimler Yaktı?", Cumhuriyet, 12 Eylül 2006, s.6'dan nakleden; Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923), Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s.496.) Anadolu'da Yunanlıların yaptığı katliamlar için bakınız; Türkiye'de Yunan Fecâyiî, (haz. Mustafa Turan, Süleyman Özbek, Zahit Yıldırım), Cilt 1-2, Berikan Yayınevi, Ankara 2003.

66 Öner, a.g.e., 39.

67 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), IV, (der. Nimet Arsan), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964, s.459.

68 Milton, a.g.e., s.236.

69 Atay, vd., a.g.e., s.116, 52 nolu dipnot.

70 Türk ve Yunan Orduları'nın durumu için bakınız; Murat Köylü, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Yunan Lojistik Sisteminin Karşılaştırılması", Toros Üniversitesi İİSF Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:5, 2016, s.69; İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşı İle ilgili Yunan Belgeleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Yayınları, 2006, s.78; İsmet Giritli, "Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk (1919-1922)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:7, 1986, s.56; Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları), Can Yayınları, 25. Baskı, İstanbul 2020, s.231, 232.

dan çıkan top, top mermisi ve tüfeklerden oluşmuştur. Sonuç olarak Türklerin Yunanlılar karşısında kazandığı zafer onları Küçük Asya'dan çıkarmış ve Akdeniz'in doğusundaki büyük hayallerinin sonu olmuştur. Türklerin zaferinin tek sonucu bu olmamış, Yunanlıların İzmir'den çıkarılması, Orta Doğu'daki gelişmeleri Türk milliyetçilerinin istekleri doğrultusunda şekillendirmiştir.⁷¹

Türklerin kazandığı askeri zaferlerin ve son olarak İzmir'i geri almalarının yeni bir Balkan Savaşı'na yol açmasından korkulmuştur. Türkiye'nin meydan okuması, 1914 yılında Avusturya'nın Sırbistan'a ultimatom verdiğinde olduğu gibi Avrupalı ülkeleri korkutmuştur. İngiliz basını tedirgin olmuş, krizden yeni bir Balkan Savaşı'nın ve onu takip eden daha fazla milletin dâhil olacağı bir Avrupa Savaşı'nın doğduğunu görmüştür. Bütün Fransız askeri kuvvetlerine Çanakkale'nin Asya tarafından geri çekilme emri verilmiştir. En fazla, Ruslarla Türklerin ittifakı tehlikesinden korkulmuştur. Diğer taraftan Atina Hükümeti'nin son bir gayretle Trakya'nın elden çıkmaması için savaşımaya hazırlandığı haber alınmıştır.⁷²

The Evening Gazette, 1922 yılının son aylarında Mustafa Kemal Paşa'nın hedeflerinin başarıyla tamamlandığını ifade etmiştir. Paşa, Yunanlı Trakya'dan çıkarmayı, Edirne'nin kontrolünün Türklerde olmasını ve müttefiklerin İstanbul'dan çekilmesini istemiştir. Aslında bütün bu isteklerini diplomasi yoluyla gerçekleştirmek istese de bu yolla başarılı olamazsa da savaşımaya hazırdır. Paşa, Küçük Asya'nın Yunanlılardan temizlenmesi ve Yunanlıların İzmir'e çekilirken verdikleri zararlar karşılığında 1 milyar Türk Lirası tazminat⁷³ talep etmiştir. Bu tazminat talebi Yunanlılar yenildiği için değil, verdikleri zarar içindir. Paşa, kendi programına ve amaçlarına tüm

71 "Kemal's Victory Marks The End Of Greek Asia Minor Aspirations", *The Evening World*, 15 Eylül 1922, s.2.

72 "Turkish Leader Demands A Big Slice Of Territory", *Oswego Palladium*, 15 Eylül 1922, s.1.

73 İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinde, "İzmir'in işgalinden doğan savaşta Türkiye büyük zarar ve yıkımlara uğradığı için Türkiye bu zararların tamirini yani zarar ve ziyan ister" demiş ve Yunanlıların yangın çıkararak geri çekildiklerini ifade etmiştir. (Ali Fuad Erden, İsmet İnönü, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.) İnönü, 21 Şubat 1923 tarihli TBMM gizli oturumda Lozan Konferansının safhaları ve kesilme nedenleri hakkında açıklama yaparken, Yunanlıların Anadolu'yu işgal ettikleri esnada verdikleri maddî zararlar karşılık tamirat parası olarak dört milyon altın para olarak istediklerini ifade etmiştir. (İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973, Cilt I (1920-1938), TBMM Basımevi, Ankara 1992, s.66.) Lozan Konferansında görüşülen Türk-Yunan tamirat meselesi için bakınız; (Ali Naci Karacan, Lozan, (haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018, s.396.) Sovyet Rusya diplomati Aralov'a göre, Lozan Konferansı'nda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanlıların yakıp yıktığı şehir, kasaba ve köyler için tazminat ödettirmemeyi başarmıştır. (Semyon İvanoviç Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923, (çev. Hasan Âli Ediz), Türkiye İş Bankası Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2019, s.213.) Asım Us'a göre; "Anadolu'da yapılan mezalim ve tahribatın Lozan'da tamirini istemeğe yerden göğe kadar hakkımız vardı. Fakat Lozan'da Yunan Başmurahtas Venizelos ile Türk Başmurahtası İnönü'nün iki millet arasında geçmiş unutarak yeni bir tarih yaratmakta karşılıklı millî menfaat görmeleri neticesi bu tamirat meselesi kapanmıştır." (Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964, s.54.)

dünyanın güven duyması konusunda isteklidir. Kendisinin, bu şartlar altında Batı dünyasındaki herhangi bir ülkedeki herhangi bir vatanseverin yapacağı gibi, Türkiye'nin yeniden birleşmesi için çalışıp çabaladığını dünyanın bilmesini istemiştir.⁷⁴

Sonuç

İzmir, üç buçuk yıla yakın bir süre Yunan işgali altında kalmış, kurtuluşu I. ve II. İnönü Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'dan sonra Türk Ordusu'nun gururu olmuştur. Şehrin geri alınması sırasında Yunan Ordusu'nun aksine Türk askerinin sergilediği sükûnet ve adilce yaklaşım takdir edilmiştir.

Yerli Rumların ve Yunan askerlerinin⁷⁵ İzmir'i, geçmişten gelen yangın çıkarma geleneklerine uygun bir şekilde, bazı Ermeni çetelerinin de desteğiyle tamamen yok etmeye çalıştıkları ortadadır. Büyük ihtimalle çıkan rüzgâr nedeniyle yangının bu kadar geniş alana yayılacağını tahmin edemeyen bu (Yunan askeri destekli) yerli Rumlar kendi yaptıkları zulüm ve vahşetin hesabının sorulmasından korktuklarından çıkardıkları yangınla Türk Ordusu'nun dikkatini dağıtmaya ve yenilginin acısını çıkarmaya çalışmışlardır. Yaptıklarının korkusuyla limana koşup şehri terk etmeye çalışan bu mültecilerin, kendilerinin ecnebi güçlerin yardımıyla hemen tahliye edileceklerini düşünmeleri büyük hata olmuş, kendi çıkardıkları yangının en büyük mağduru yine kendileri olmuşlardır. Kundaklama ve saldırıları kendilerini saklama gereği duymadan yapan Rum mültecilere, İzmir'in Türkler tarafından geri alınmasından sonra, Anadolu'ya (geldikleri yerlere) geri yerleştirilmek ya da Yunanistan'a gönderilmek şeklinde iki seçenek sunulmuş fakat mülteciler işgal esnasındaki tutumları nedeniyle birinci teklifi reddederek Yunanistan'a gitmek istemişlerdir.

Yunanlıların sadece İzmir yangını için değil ayrıca Anadolu'nun iç bölgelerinden çekilirken verdikleri zararlar için tazminat ödemesi gereği Lozan Barış Konferansı'nda ifade edilmiştir. Fakat bu konferansta İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon araya girerek, Yunanlıların yakıp yıktığı şehir, kasaba ve köyler için tazminat ödememesini sağlamıştır. Yangından zarar gören şirketler tarafından açılan davada maddi tazminat isteminin, "faillerin kesinlik kazanamayacağı gerekçesi"yle reddedildiği belirtilmişti. Eğer bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi yangının sorumlularının Türkler ve Türk yöneticilerinin olduğu ispatlanabilseydi şüphesiz bu tazminatı almaktan geri kalınmazdı. Oysa Türk askeri kayıtları ile yerli ve yabancı birçok şahitliklere göre kundaklamanın sorumlusu Türkler olmadığından bu tazminat taleplerinden kolayca vazgeçilebilmiştir.

O dönem yabancı basınında yer alan haberlere bakıldığında; İzmir'de-

74 "Kemal Holds Unique Place", The Evening Gazette, 8 Aralık 1922, s.2.

75 İzmir yangını sırasında Yunan Ordusu Batı Anadolu'dan tamamen atılmıştı. Fakat geride kalan firari askerler ile yerli ve yabancı işbirlikçileri yangını çıkarmışlardır. (Üçüncü, a.g.m., s. 83.)

ki mültecilerin sayısı, yangından zarar görenlerin sayısı, ölenlerin sayısı, yangının yarattığı maddi zararın miktarı gibi her türlü istatistiksel konularda birbirlerinden çok farklı sayısal verileri kullandıkları görülmektedir. Bu sayıların böylesine farklılık arz etmesi elbette gazete haberleri ve kaynaklarının güvenilirlikleri konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Neticede İzmir'in tekrar inşası ve maddi kayıpların telafisi yine Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin görevi olmuştur. Bazı tarihçilerin belirttiği gibi, geri alınan ve sahibi olunan bir şehirde Türklerin kendilerini bu kadar masrafa sokacak şekilde yangın çıkarmaları hiçbir mantığa sığmaz. Ayrıca İzmir'e iç bölgelerdeki evsiz olan yüz binlerce Müslümanın yerleştirilebilme ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

The Evening World

The Evening Gazette

The Evening Star

The Sydney Morning Herald

Geneva Daily Times

Oswego Palladium

Telif Eserler

ADIVAR, Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları), Can Yayınları, İstanbul 2020.

ALTAY, Fahrettin, "İzmir Faciasının Muhakemesi", Belleten, 89, 1959, s.137-156.

ALTAY, Fahrettin, 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922), (haz. Oğuzhan Dalkıran), Eylem Yayınları, Ankara 2008.

ARALOV, Semyon İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923, (çev. Hasan Âli Ediz), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

ARSLAN, Esat, "Büyük Taarruz Sonrası 'İzmir Yangını' Meselesi", On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu (20-22 Mayıs 2009-İstanbul), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2009, s.447-464.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13, (1922), Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), (der. Nimet Arsan), Cilt IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964.

ATAY, Falih Rıfkı vd., İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2022.

BERBER, Engin, İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor Örnek Olay: Ödemiş-Birgi'nin Yakılması (The İzmir Fire: Preliminary Report Case Study: The Burning of Ödemiş-Birgi), Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, İzmir 2013.

BERBER, Engin, "Büyük Yangından Hemen Önce İzmir'in Güvenliği İçin Yapılmak İstenenler", Türk Polis Tarihinin Kökenleri, (ed. Yücel Yiğit), Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2017, s.543-553.

ÇAPA, Mesut, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 29, 1994, s.379-389.

ÇELEBİ, Mevlüt, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", Çağdaş Türkiye Tarihi

Araştırmaları Dergisi, XIX, 2019, s.131-154.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Milli Mücadele’de Atatürk’ün İtalya Politikası”, 1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye (Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme Ve Direniş), Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2020, s.218-236.

ÇOLAKOĞLU, Emre Feyzi, “ABD Kaynaklarına Göre İzmir’in İşgali ve Sonrası (1919-1922)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 70, 2022, s.109-138.

DALEZIOU, Eleftheria, Britain and the Greek-Turkish war and settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security by ‘Proxy’ In Western Asia Minor, Department of History Faculty of Arts University of Glasgow, 2002 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

DEMİRCİ, Sevtap, “Smyrna’dan İzmir’e; Bir Amerikalı Tanığın Gözüyle 1922 Tahliyesi”, 90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler, (yay. haz. H. Ayтуğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.469-485.

DOBKIN, Marjorie Housepian, Smyrna 1922: The Destruction of A City, Newmark Press, New York 1998.

EDİZ, İsmail, Diploması ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali (1919-1922), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015.

ERDEM, Nilüfer, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923), Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

ERDEN, Ali Fuad, İsmet İnönü, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1999.

ESİRKİŞ, Neşe, İzmir Yangınları (XVIII. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GAUIN, Maxime, “İzmir Yangınının Yeniden Değerlendirilmesi”, Ermeni Araştırmaları, (çev. Ahmet Can Öktem), 59, 2018, s.111-142.

GEORGELIN, Hervé, Smyrna’nın Sonu, İzmir’de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe, (çev. Saadet Özen), Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008.

GİRİTLİ, İsmet, “Samsun’da Başlayan ve İzmir’de Biten Yolculuk (1919-1922)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 7, 1986, s.49-58.

GÖKTÜRK, Turgay Bülent, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 24, 2012, s.123-147.

GÖRGÜLÜ, İsmet, Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları, 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Basımevi, Ankara 1992.

İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur (yay. haz. Mustafa Üzel), Hüsnî Tabiat Matbaası, İstanbul 1339.

KAMPOURIS, Nick, “The Catastrophe of Smyrna: Genocide Of Greeks In Asia Minor Remembered”, <https://greece.greekreporter.com/2019/09/13/the-catastrophe-of-smyrna-genocide-of-greeks-in-asia-minor-remembered/>Erişim 19.07.2022.

KARABULUT, Sezen, “İşgal, Kurtuluş Ve Toplumsal Etkileri: Amerikan Belgelerinde Milli Mücadelenin Son Günleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 64, Bahar 2019, s.181-210.

KARACAN, Ali Naci, Lozan. (haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

KARAKOÇ, Ercan - Hasan Küçük, “Turkish-American Commercial Relations (1908-1930): The Success of Trade-The Failure of Investment”, Journal of History Culture and Art Research, 9, 2020, s.1-18.

- KASABA, Reşat, “İzmir 1922: A Port City Unravels”, *Modernity and Culture: From The Mediterranean to the Indian Ocean*, Colombia University Press, New York 2002.
- KIRIŞMAN, Mustafa, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 22, 2011, s.77-93.
- KINROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2018.
- KİRLİ, Biray Kolluoğlu, “Forgetting The Smyrna Fire”, *History Workshop Journal*, 60, 2005, s.25-44.
- KÖYLÜ, Murat, “Milli Mücadele Döneminde Türk-Yunan Lojistik Sisteminin Karşılaştırılması”, *Toros Üniversitesi İİSF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 2016, s.65-90.
- LOWRY, Heath W, “Turkish History: On Whose Sources Will It Be Based? A Case Study On The Burning Of İzmir”, *Osmanlı Araştırmaları*, 9, 1989, s.1-29.
- MARTOYAN, Tehmine, “The Destruction Of Smyrna In 1922: An Armenian and Greek Shared Tragedy”, *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians, and Greeks, 1913-1923*, (ed. George N. Shirinian), Berghahn Books, 2017.
- MILTON, Giles, *Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, (çev. Esra Aktuğlu), Şenocak Yayınları, İstanbul 2009.
- NEYZİ, Leyla, “Remembering Smyrna/Izmir: Shared History, Shared Trauma”, *History&Memory*, 20, 2008, s.106-127.
- NİŞ, Kemal - Reşat Söker - Tefvik Ercan - Çetin Anıt, *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım III. Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos - 18 Eylül 1922)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- ÖNER, Mustafa Zahit, *Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti, Dün Bugün Yarın Yayınları*, İstanbul 2020.
- ÖZCAN, Orhan, “Avustralya Basınında İzmir Yangını (Eylül 1922)”, *Büyük Taarruz 100’üncü Yıldönümünde Türk’ün Zafere Yürüyüşü*, (ed. Seda Bayındır Uluskan, Levent Kuru, Atakan Esen, Erdal Aydın), Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s.221-248.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *Kurtuluş Savaşı İle ilgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Yayınları, Ankara 2006.
- Prens Andre, *Felâkete Doğru*, (çev. Hüseyin Rahmi), Askeri Matbaa, İstanbul 1932.
- SARAY, Mehmet, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- SARISAMAN, Sadık - Uğur Üçüncü, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi*, XXV, 2016, s.269-310.
- SCHWARZ, Alexander - Maria Grigat, “Scorched Earth Policy”, *Max Planck Encyclopedia of Public International*, Oxford University Press, 2015.
- STEWART, Matthew, “Catastrophe at Smyrna”, *History Today*, 54/7, 2004.
- TURAN, Mustafa, “İstirdatta İzmir Büyük Yangını, 13-15 Eylül 1922”, *Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı, Medrese Kitabevi, Afyon 1995*, s.214-243.
- TURAN, Mustafa, “İzmir’in İşgali Üzerine”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36, 1996, s.739-753.
- UMAR, Bilge, *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınları, Ankara 1974.
- UMAR, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2002.
- US, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait*

Hatıralar ve Tetkikler, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964.

UZ, Behçet, Atatürk'ün İzmirli Bir Kentin Yeniden Doğuşu, (haz. L. Ece Sakar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Büyük Taarruz'da Yunanların Bir Mezalim Metodu: Yangın Çıkarmak", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Büyük Taarruz Özel Sayısı, 6, 30 Ağustos 2022, s.83-96.

Extended Abstract

After the occupation of İzmir by the Greeks on May 15, 1919, Turkish soldiers entered İzmir on September 9, 1922, and recaptured the city. Thus, the Turkish army entered Smyrna and received the most valuable reward of their hard struggle against the Greeks. However, on September 13, 1922, a fire disaster occurred that changed the entire physical, economic and sociological structure of Smyrna, and the Greek army continued the "tactic of burning and destroying" in Smyrna as they retreated from the interior of Anatolia.

Three different claims about who started the fire in Smyrna caused a great catastrophe: the retreating Greeks, the Armenians and the Turks. According to Greek and Armenian historians, the Turks were responsible for the fire; according to Turkish historians, it was the Greeks and/or Armenians.

The researchers analyzed American archival documents, French sources and press, and the British press to find answers as to who started the fire. According to Tredirais, one of the journalists who witnessed the İzmir fire, the fire first started in the Turkish neighborhood. On the other hand, American sources stated that the fire started in the Armenian neighborhood. It was reported in the newspaper "Tasvir-i Efkâr" that the armed Armenians and Greeks confessed to their crimes and admitted that they had set the city on fire.

As the fire spread, the people of İzmir left their homes in fear and took refuge by the sea, in the fields or villages further away. Some of those on the coast soaked their carpets and blankets in the sea to protect themselves from the sparks falling from the sky.

One of the most important witnesses of this event, Monsieur Gresgovic, the Commander of the İzmir Insurance Fire Brigade, who was involved in the events due to his duty, stated that on September 8, 1922, he saw with his own eyes two Greek soldiers trying to burn down the house of an Englishman. It is also thought that those who planned to burn İzmir long beforehand received encouragement and support from the British Consul two days before the Turkish army entered the city. M. Gresgovic also wrote about the number of fires that broke out in the three days between September 10-12, 1922, from the Armenian neighborhood to the Tepecik neighborhood and that the situation in these fires was not seen in the 30-year fire brigade chart. He stated that he came across Greeks wailing and that they said, "Armenians burned us."

In this study, it has been examined based on the news in the contemporary foreign press about the people responsible for the fire that started after the recapture of İzmir by the Turks.

When we look at the news reports in the foreign press at the time, we see that they used very different numerical data on all kinds of statistical issues, such as the number of refugees in İzmir, the number of people who suffered from the fire, the number of deaths, and the amount of material damage caused by the fire. Such a disparity in these numbers raises doubts about the reliability of newspaper reports and their sources.